

ZENÉJE CSAK A TÖMEGNEK VAN

A *Lót – Szodomában kövérebb a fű* Térey János utolsó darabja, amely Kovalik Balázs felkérésére született. Végül író és rendező már nem tudták egyeztetni, hogy ki mit hogyan gondolt. A rendező itt van velünk, de ő meg nem szereti elemezni saját rendezéseit. Azért azt elmondja, hogy mit gondol a darab vonatkozásában a hitről, és miért van elege a Regietheater-vitából. KOVALIK BALÁZS rendezővel RÁCZ JUDIT beszélgetett.

– A darab eredetileg a te ötleted volt, amit egy Breughel-kép egyik kicsi részlete inspirált. Miért éppen ez a történet érdekelt?

– Rengeteg lehetőséget láttam benne. A sztorinak bőven van mai olvasata. Az az ellentmondásosság, amit Lót figurája hordoz, a mai Európában és a mai Magyarországon nagyon aktuális. Hogyan viszonyulunk a bevándorlóhoz, ki bevándorló, és ki nem, melyik parancsolatnak kell megfelelni, melyik igazságot kell követni?

– Számodra különben mi ez a történet, hol kezdődik, hol végződik?

– Ez bonyolult, mert a darab más, mint ha ebből adott esetben én írnék darabot; valószínűleg máshová tenném a hangsúlyokat, de ez most lényegtelen, mert nem én írtam.

– Mint amikor Bach vagy Mozart kap egy zenei ötletet egy főúrtól vagy egy muzsikustól?

– Nem rendeltem a darabot, csak egy ötlettel álltam elő. A terv az volt, hogy majd együtt alakítjuk. Nyilván mindketten más-más élményanyagból. Benne vannak a beszélgetéseink, de végül mégsem a bibliai Lót-történetet vagy az enyémet kell keresni, ezek Térey János sorai.

– Inkább a folyamat érdekelne.

– Eszmecsere zajlott köztünk, születtek vázlatok, próbálkozások, amikről elmondtam a véleményemet, Jánosnak voltak kérdései jelenetekre, dramaturgiára vonatkozólag, aztán eljutottunk arra a pontra, hogy neki ezt most meg kell írnia. Elkészült egy szöveganyag, de a kiforrott dráma sajnos már nem született meg. Amikor átküldte a szöveget, még hetekig nem tudtam vele foglalkozni, mert éppen rendeztem, majd felvételiztettem. Amikor ezeken túl voltam, és elolvastam – három napra rá János meghalt.

– A címet ő adta?

– Igen, csak Lót nélkül.

– Ez utalás arra, hogy a szomszéd kertje mindig zöldebb?

– Nem tudom megkérdezni tőle...

– Neked mit mond a cím?

– Mindig minden mindenbe beleolvasható – ezt a nézőknek kell kigűrízni. Azért eléggé kiderül az, hogy Lótban mindig van egy bizonyítási vágy, egy próbálkozás az öndefinícióra például Ábrahámmal szemben – az, hogy a szomszédnál mindig minden jobb, az pont egy ilyen életérzés, ilyen küzdés. De benne van az is, hogy ha a szomszédnál kövérebb a fű, lehet tenni azért, hogy nálam is olyan legyen, vagy tönkre lehet tenni a szomszédét, hogy nála se legyen olyan...

– Mi az egésznek a struktúrája – ha van?

– Utólag meg kellett néznünk, hogyan kezeljük az anyagot, hogy János szövege maradjon, de ne érződjenek benne adott esetben dramaturgiai hiányosságok. De itt a „hiányosság” szó azért más, mert nem egy megírt, kész darabról beszélünk, hanem egy szövegről, amelyben vannak csiszolandó részek. Ezt a csiszolást kétféleképpen lehet kezelni: vagy beleír az ember, vagy az el nem mesélt részeket a forma által elfogadhatóvá teszi. Én egy oratorikus formát választottam.

– Azt tudod, hogy miért nem versben írta? Hiszen fantasztikus verselő volt, még regényt is írt versben.

– Versformában írta, szabad versben – rövid mondatokban, nagy kezdőbetűkkel, tagolásokkal. Ez érződik az előadásban is.

– Szerinted ez a darab tragédia?

– Mit nevezünk tragédiának? Itt azt lehet látni, hogy egy ember meghasonlik önmagával, a családja tönkremegy, az értékrendje megsemmisül, és a végén azt mondja, hogy szégyellem magam. Van, akinek ez tragikus, van, akinek komikus. Hogy én mit gondolok, az kiderül az előadásból. Nem nagyon lehet nevetgélni.

– Pedig elég sok volt a nevetgélés... Te nem nagyon hiszel a tragédiákban, ha csak a bolygó hollandi-rendezésedre gondolsz.

– A Hollandi alkotóját a Hollandi írásakor én alapvetően hímsoviniszta embernek látom. A romantika közepén olyan történeteket ír, amelyekben a nőnek föl kell áldoznia magát a férfiért. De erre hadd mondjam azt – függetlenül attól, hogy a szerző zseniális –, hogy ez a férfikép eléggé nevetséges, és hogy sajnálom azt a nőt, aki föláldozza magát ezért a férfiért. De most egy másik műről beszélünk.

– Lehetségesnek tartod ma egy tragédia tragikus ábrázolását?

– Én nem kívánom tragikusan ábrázolni a tragédiát – ebben a darabban azt kívántam ábrázolni, amit olvasok benne: egy ember odáig jut, hogy szégyellnie kell magát. Ez most tragikus vagy nem? Szerintem elég szomorú. Megpróbáltam ilyenre hangolni az előadás végét.

– Szól-e a hitről? Istenhitről?

– Valahol szól, ha nem is ez a központi témája, de benne van, és az egy nagyon fontos kitétel, hogy áldozunk-e föl valakit, hogy megtartsuk a vendégjogot, azaz tartsuk be vagy szegjük meg az isteni törvényt. Honnan tudjuk, hogy az a hang, amelyet Ábrahám hallott, hogy ölje meg egyszülött fiát, Isten hangja-e? Hány ember hisz abban, hogy a másikat le kell gyilkolni, mert

Fotó: Nagy Attila

ez isteni parancs... Tudjuk, hogy egyik hitvilágban sincs benne, hogy le kell mészarolni a másikat – de mind a kereszténység, mind az iszlám, a buddhizmus vagy a hinduizmus nevében ezeket mészaroltak le. Bennem nincs olyan hit, aminek alapján bármire vetemednék.

– Milyen ez a Lót? Fejlődik valamerre, a jó vagy a rossz felé?

– Nem fejlődik, meghasonlik. Azért morzsolódik fel, mert nem tudja a dilemmáit feloldani. Ez nem biztos, hogy gyengeség.

– A zene a te ötleted volt?

– Igen. Ezzel is az oratorikus formát akartam erősíteni, hogy a néző ne feltétlenül a cselekményt keresse, másrészt hogy elszakadjunk a realista talajtól, mert az a napi aktualitás szintjére hozná a hóbörgő tömeget. Fekete Gyula zeneszerzővel Bach passióit vettük alapul, mert ott is a legemelkedettebb zenében történnek meg iszonyatos dolgok, Jézus megverése, megalázása, keresztre feszítése. Mára alkalmazva ez szarkasztikussá válik. Az, hogy itt zenéje csak a tömegnek van, egy rendezői reakció a szövegre.

– A lányok, Golda és Zelma hol elkényeztetett gazdag csajok, hol a szülei akaratának behódoló gyerekek, aztán megrettennek, végül kitör belőlük a kétségbeesés, valószínűleg az életkörülményeik radikális megváltozására. Kiderült számodra, hogy ez hogyan fordul egyfajta bosszúszexbe? Vagy inkább kétségbeesett tébolyba?

– Jónak tartom, hogy ez igazából sehol sem konkretizálódik, mert minden konkrétság valahol falsul csengene. Ha azt mondanám, hogy ez egy bosszú, vagy a meddőségtől való félelem – ahogy a Bibliában áll –, vagy egy emancipációs lépcsőfok, külön-külön fals lenne, együtt viszont, ahogyan ez lebegtetve van, hitelesebb.

– Lótné gunyoros-kritikus, de kifelé tartja a szükséges látszatot. Akkor fordul a férje ellen, amikor visszafordul (és sóbálvánnyá válik). Az angyalok hol ilyenek, hol olyanok...

– Én nem szeretném magyarázni a rendezésemet.

– De rendezőként értelmezted a történetet, a figurákat, és ezt nagyon sokféleképpen lehet.

– El kell jönni, meg kell nézni, és eldönteni, hogy mit láttunk. Ha nem azt látták, amit én gondoltam vagy szándékoztam megmutatni, akkor biztosan nem voltam elég ügyes.

– Más lett a darab akusztikája Térey halála miatt?

– Biztosan.

– Az emberek óvatosabban közelítenek a darabhoz? Nagyobb tisztelettel?

– Vagy éppen nem.

– Nem tudom, hogyan dolgozol Benedek Marival, aki a jelmezeket tervezte. Vannak erős elemek, például a színek. Itt nekem mindenki kicsit színtelen, vagy hideg/halvány színű. Ez alól két kivétel van: a kórus meg Zelma.

– A jelmeztervező és a rendező sokat beszélgetnek, aztán közös nevezőre jutnak. Nem beszélnek színtelenségről; Lótné fehér kabátja vagy zöld ruhája is szín, az angyalok világoskék nadrágja és fehér pulóvere is fontos színek kombináció. Nyilván minden szín, ami a színpadon megjelenik, hosszú gondolkodás eredménye. Ez is olyan dolog, amit a nézőnek saját magának kell értelmezni. Beszéljessenek róla – ez lenne a művészet lényege. Amit látnak, az mindenesetre egy kidolgozott gondolatrendszer képvisel.

– A harmadik rendezésed volt ez az Örkény Színházban, de nyilván nem ugyanazokkal a színészekkel, még ha voltak is átfedések. Milyen különbségeket látsz az itteni és a – számodra ismertebb – németországi színészvezetés között (bár ott csak operát rendezel)? Már ha egyáltalán van különbség.

– Elsődlegesen nyilván az a különbség, hogy az operában ott a zene, amiben már kódolva van rengeteg gondolat, érzés, tartalom, egy színész pedig megkap egy szöveget, amiből magának kell fölépítenie a rendezővel együtt a kottát. Alapvetően más munkáról van szó. Operát és színdarabot rendezni másfajta szabadság és másfajta kötöttség. A németországi és az itthoni színészvezetésben persze van egy csomó különbség, de ezek részletek, nem akarom őket felfújni. Ugyanúgy, ahogyan a mézeskalácsot vagy a csirkehúst másképp készíti el az ember, pedig mindkettő sütés.

– Az operánál leginkább a Regietheatert szokták vagy szemére vetni az előadásnak, vagy dicsőíteni benne. Ott a zeneszerzőnek van elsőbbsége, itt ez nincs így, minden Theater – Regie.

– Végtelenül unom ezt a témát, de mondanék erre valamit: honnan, ugyan honnan tudjuk, hogy a zeneszerző „mit akart”? Ha tudnánk, akkor nem vezényelné másképp az egyik karmester, mint a másik vagy egy harmadik. Majd ha egységes véleményre jut a sok karmester egymás közt, akkor talán elhiszem, hogy ők aztán tudják a tutit. Ez az egész Regietheater-ügy egy túllihegett hatalmi kérdés, amiben a világ húsz-harminc éve tobzódik, nemcsak a honi megmondók. Nem azzal kellene foglalkozni, hogy kiej az utolsó szó, avagy ki mondja meg a tutit, az volna a fontos, hogy egy karmester ugyanúgy ott legyen hat hétig egy produkció megszületésében, mint a rendező, az énekes, a színész, és együtt alakítsák ki az előadást. Szerintem az ilyen munkából születnek a jó előadások, érdekes produkciók.

– Egyre gyorsabban változik az előadói, színházi, operai, filmes világ. Hogyan bánsz ezekkel a változásokkal?

– Két tendenciát látok. Az egyik a véletlent részesíti előnyben, improvizatív, performatívabb, a másik egyre jobban kötődik a realitáshoz. Minden részlet egyre minuciózusabban van kidolgozva, minden gyorsabb és explicitebb, leszoktatva az embereket a gondolkodásról. Eltűnnek a metaforák, mert senkinek nincs türelme eltöprengeni rajtuk. Mivel én tanítok is, számomra nagyon izgalmas, mit lehet ezzel kezdeni, mit lehet átadni. De ez nem metódus kérdése, hanem az emberi kapcsolaté; az ember belenéz a növendék szemébe, és megpróbálja megérteni, hol tart, és hogyan lehet megszólítani. Erre nincs recept.